

A Khoshtaria koncesszió és az Angol-Perzsa Olajvállalat¹

Vác István Dávid

ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Bevezetés

Irán modernkori történelmének legmeghatározóbb lehetősége és problémája az olaj, amely miatt egyrészt folyamatos geopolitikai játszmák színteréül szolgált, másrészt az olajügyek az iráni kormányzati fejlődésre is nagy hatást gyakoroltak (Nia 2013: 164). Az állam a 19. században az orosz terjeszkedés miatt került a Brit Birodalom fókuszába, majd jelentősége a 20. században tovább nőtt szénhidrogénvagyonának köszönhetően. Ennek következtében a modern Irán folyamatosan a nagyhatalmi játszmák színtere volt. Ezek aktív szereplője volt Nagy-Britannia, amely számos módon vett részt ezekben a küzdelmekben. A játszmák egyik legfontosabb geopolitikai aktora az 1901-es D'Arcy koncesszióból kinőtt, 1909-ban megalakult Angol-Perzsa Olajvállalat (APOC) volt, amely a Perzsia déli részén kitermelt olajnak, továbbá az ügyes menedzsmentpolitikájának köszönhetően a következő két évtized alatt a világ egyik legnagyobb olajvállalatává vált (Millsbaugh 1933: 521). Az APOC és a brit érdekek expanziós lehetőségeiben az első világháború vége új lehetőséget teremtett, immár az ország északi részére szóló jogokat is meg kívánták szerezni. Ezen koncessziót azonban 1916-ban egy, a cári udvarhoz közeli georgiai vállalkozó, Akaki Khoshtaria kapta meg.

Kutatásom során a szakirodalomban röviden és szűkszavúan előforduló témát, az 1916-os Khoshtaria koncessziót, annak geopolitikai jelentőségeit szeretném komplexen bemutatni. Tanulmányomban az eredeti koncesszió megkötésének körülményeire, geopolitikai és gazdasági jelentőségére szeretnék kitérni, majd pedig az 1920-as eladása utáni geopolitikai következményeket szeretném elemezni, kiemelten az Angol-Perzsa Olajvállalat érdekeinek szempontjából. Kutatásom igyekszik továbbá feltárni, hogy az APOC hogyan vett részt a koncesszióval kapcsolatos geopolitikai diskurzus alakításában.

A tanulmány megírásához számos elsődleges forrást és angol, valamint perzsa nyelvű szakirodalmat felhasználtam. A levéltári anyagok közül mindenképpen ki kell emelni a „*File 1010/1917 'PERSIA: CONCESSIONS – Khostaria concession; Leach concession;*

¹ „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Toumaniantz concession” című gyűjteményt, amelynek anyaga alapvető fontosságú volt a dolgozat elkészítéséhez.

A brit geopolitikai diskurzus, az APOC és Perzsia

Irán a 19. század során a két rivális nagyhatalom, a Brit és az Orosz Birodalom vetélkedésének egyik legfontosabb helyszínévé vált. Az ország jelentősége folyamatosan nőtt a brit geopolitikai diskurzusban. Az egyik fő cél – amelyet leginkább a befolyásos Lord Curzon fogalmazott meg – egy pufferállamokból álló rendszer kiépítése volt, aminek egyik kulcsterülete Irán volt (Filmer 1937: 338). Perzsia jelentőségét a britek szemében jól mutatta diplomáciai-gazdasági szereplőik száma, mérete és tevékenysége, pl. nagyméretű és jelentős nagykövetségük Teheránban, amely számos európainál jelentőségteljesebb volt. (World Bank 1952: 5). Lord Curzon – aki klasszikus geopolitikai szemléletben folytatta tevékenységét – egyenesen világhatalmi jelentőségűnek tartotta az Irán fölötti befolyás megszerzését: „... *Perzsia számomra.... egy sakktábla mezője, amelyen eldől a világ dominálása feletti játszma*”¹ (Filmer 1937: 338). Különös jelentőségre tett szert a perzsa nyersanyagvagyron megszerzése, amely már a 19. század végétől jelen volt a stratégiai gondolkodásban, de a 20. századtól elejétől kezdve vált elsődlegessé. Az ásványkincsek jelentőségének említése a korszak diplomatáinak irataiban, például Wolff, de a sajtótermékekben is hangsúlyosan jelen volt (Wolff 1908: 337; *The Glasgow Herald* 1907.02.16: 7). Ezek közül vált kiemelt stratégiai céllá a britek számára a kőolaj, főképp abból az okból, hogy nekik riválisaikkal ellentétben nem voltak nagy hazai olajmezők ekkor (Rezun 1986: 330–331; Axworthy 2008: 211–212). A brit geopolitikai diskurzusban ebből fakadóan meghatározó volt, valamint a korábbi stratégiai és kereskedelmi érdekekre ráépült a Dél-Perzsia feletti befolyás kiépítése, amit többek között Brit-India, katonai jelentések, illetve prominens személyek is hangsúlyoztak (Lowe and Dockrill 1972: 442; QDL File 3839/1916 Pt 1.: 405r; Balfour 1922: 117-118). Az 1907-es angol-orosz megegyezés után a D’Arcy koncesszió, majd az 1909-ban létrejövő Angol-Perzsa Olajvállalat még nagyobb jelentőségre tett szert, mivel hivatalosan a semleges zónában tevékenykedett (Jones 1981: 131; Committee of Imperial Defense 1928: 11). Az 1912-es katonai jelentés már az egyik legfontosabb érdeknek nevezte meg az olajtársaságot, továbbá ezt követően az első világháború végére globális súlyra tett szert, a brit geopolitikában immáron nem csak Perzsia, hanem a Közel-Kelet

¹ Eredetileg: *Persia, to me.... they are the pieces of a chessboard upon which is being played out a game for the dominion of the world*”

szempontjából is a legfontosabb érdekérvényesítő eszközzé vált (Army Headquarters India 1912: 170).

Az Angol-Perzsa Olajvállalat történetének főbb állomásai

A perzsa nyersanyagvagyonért, így az olajért a harc a korszak és a modern kor szereplői szerint is az 1872-es, végül meg nem valósult Reuter koncesszióval kezdődött, ez volt az első alkalom amikor a Brit Birodalom megpróbálta megszerezni az ország természeti kincseit (Cadman 1927: 431; Sadeqian 2011: 11). Kalandos módon, de végül sikerrel járt D'Arcy 1901-es vállalkozása, aki 60 évre szóló olajkoncessziót kapott, ami öt északi tartomány kivételével Perzsia területének nagy részét érintette, továbbá a kőolajhoz kapcsolódó jogok mellett kizárólagos csővezetéképítési monopóliummal is rendelkezett (Issawi 1971: 317). Utóbbi azért került bele a szerződésbe, mivel a britek tartottak az oroszok vezetéképítési terveitől, ezért elérték, hogy ez a jog az állam nagy részén kizárólagosan náluk legyen (Navabi 1998: 41; Wolff 1908: 329). A koncesszióval szemben azonban meglehetősen szkeptikusak voltak a britek, hiszen korábban számos hasonló vállalkozásuk kudarcra végződött. A *London Economist* 1909-es cikke szerint a D'Arcy koncesszió „*egy naiv dokumentum, amely azt feltételezte, hogy az iráni olajat a világgpiacra lehet juttatni*”² (World Bank 1952: 2). Végül megannyi megpróbáltatás és nehézség után a koncessziót életben tartó geopolitikai aktorok sikerrel jártak, és olajat találtak, amelynek következtében megalakult 1909-ben az Angol-Perzsa Olajvállalat (Issawi 1971: 319). A következő mérföldkő 1914-ben történt, amikor az Admirális többségi tulajdonos lett a vállalatban, ami mindkét félnek igen jövedelmezőnek bizonyult, ugyanakkor a brit geopolitikai modell szerint az APOC nem került direkt irányítás alá, hanem szabadon működhetett (Issawi 1971: 322; Jones 1981: 171). A világháború alatt a cég nem tétlenkedett, lényegében egy vertikális integrációt hajtott végre, számos másik ipari szereplőt magába olvasztva (Jones 1981: 181). Emellett minden fenyegetést elhárított, sikeresen formálta a brit diskurzust, és elérte, hogy a diplomácia a vállalat totális megerősítése mellett döntsön minden más alternatívával szemben (Jones 1981: 202).

Lehetőségek és kihívások I. – A Khoshtaria koncesszió megkötése és az APOC

Az orosz-brit geopolitikai játszmákat egyfajta paritás és egyensúlyozás jellemezte, vagyis ha az egyik fél megszerzett egy jogot, akkor a másik is hasonlót követelt a perzsa kormánytól. Tehát ezen logika mentén

² Eredetileg: „*a naive document in light of the place Iranian oil was to take in the world market*”

a britek déli koncessziójáért az oroszok egy olajkoncessziós jogot követelhettek volna, azonban ekkor inkább a pénzügyi szférában adtak ellenválaszt, annak ellenére, hogy az észak-perzsa olajmezők a bakui zónának a meghosszabbításai lettek volna (Issawi 1971: 331; Powell 1923: 283). Bár Oroszország geopolitikai diskurzusában veszélyesnek találták a perzsa kőolajvagyon kihasználását, a bakuiak riválist láttak benne, végül az első világháború alatt 1916-ban folyamodtak koncesszióért Khoshtaria személyén keresztül, vagyis ekkor döntöttek arról, hogy kompenzálást eszközölnek a D'Arcy koncesszió miatt, tehát meg kívánják szerezni az állam északi részében lévő szénhidrogénvagyon (Amirahmadi 2012: 164; Issawi 1971: 327; Balfour 1922: 278). A szerződést az 1915-ös brit-orosz megegyezés tette lehetővé, amely kibővítette az angol érdekszférát immár a semleges zónával is, az oroszok pedig szabad kezet kaptak északon (Toynbee 1925: 534). A jogok kiadása nem volt iráni érdek, hanem orosz nyomásra történt (Yekta 1382).

Egy egyszerű koncesszióról azonban a források alapján és a legtöbb szakirodalommal ellentétben nem beszélhetünk. Észak-Perzsiában az olajkoncessziót először még Naser al-Din sah alatt 1896-ban Sepahsalar Azam kapta meg, aki egy orosz befolyás alatt lévő perzsa volt. Ezt ruházták át 1916.01.27.-én Khoshtariára, majd márciusban Gilan, Mazanderan és Astrabádra provinciában kapta meg a vállalkozó a jogokat, tehát ez egy másik szerződés volt. A források szerint 1917 januárjában egy kiegészítő dokumentumban egyesítették őket, és kiterjesztették Ardabilre is (QDL File 1010/1917 15r-17r; Yekta 1382; Ghani 2001: 105). A kutatás azt állapította meg, hogy a legtöbb szakirodalom a második szerződést említi Khoshtaria koncesszió néven, ugyanakkor fontos látni ennek komplexitását, mert a későbbi viták során fontossá váltak a keletkezési körülmények. A szerződések megkötéséről az APOC és a britek értesültek, de egyelőre még nem tettek semmilyen ellenlépést (Ferrier 1982: 570).

A második koncesszió értelmében – amely a három északi provincia jogait tartalmazza – a georgiai származású vállalkozó 70 évre kapta meg a komplex olajkitermeléshez és értékesítéshez szükséges jogokat (QDL File 1010/1917 217r-218r). A létrehozandó vállalatnak, amennyiben olajat talál, 100 ezer rubelt és 100 ezer részvényt kellett volna fizetnie a perzsa kormánzatnak, valamint 16% járadékot a nettó profitból. Emellett a perzsa kormánzatnak betekintési joga volt a vállalat könyvelésébe, továbbá a cégnek irániakat kellett alkalmaznia, kivéve a magasabb kvalifikációt igénylő állásokban. A koncesszió lejáratára esetén pedig minden ingóság az iráni államra szállt volna – ezek a D'Arcy koncesszióval szinte teljesen megegyező feltételek voltak (QDL File 1010/1917 219r-220r).

Az Angol-Perzsa Olajvállalatot és a brit geopolitikai diskurzus szereplőit a koncesszióval kapcsolatban két dolog zavarta. Az egyik, hogy nem esett szó benne az olajvezetésekről, márpedig az az öt tartomány kivételével az APOC-nak monopóliuma volt. Ezért a Foreign Office (FO) arra utasította az Iránban lévő minisztert, Marlingot, hogy emlékeztesse erre a perzsa kormányt (QDL File 1010/1917 196r). Az APOC számára a csővezetéképítési jog az idő haladtával egyre inkább felértékelődött, mivel a velük való megegyezés nélkül lehetetlenné tette más olajtársaságok működését az országban. A vállalat élénken figyelte a Khoshtaria koncesszió körüli levelezéseket, végig szoros kapcsolatban volt – ahogy működése során végig – a brit helyi és birodalmi diplomáciával, hozzájárulva a diskurzus formálódásához. Elnöke, Greenway végül a külügynek küldött levelében tisztázta, hogy megerősítést kapott az irániaktól a vezetéképítési joguk fenntartására (QDL File 1010/1917 167r). A második ügy a szénhidrogének kívüli további ásványkincsekhez kapcsolódott, mivel Khoshtaria ezen jogokat is megkapta, ellenben az APOC-nak nem voltak ilyen jogkörei (QDL File 1010/1917 201r). Emiatt a britek a paritásnak megfelelően ugyanilyet szerettek volna kiharcolni a saját olajvállalatuknak (QDL File 1010/1917 190r).

A harmadik eset a koncesszió fennállásának hosszúságával, a 70 éves időtartattal kapcsolatos. Az APOC számára ez nemcsak fenyegetést, hanem lehetőséget, egyfajta hivatkozási alapot is jelentett. A társaság elnöke, Greenway erőteljesen presszionálta a FO-t annak érdekében, hogy helyezzen nyomást a perzsa kormányra, hogy hosszabbítsák meg a D'Arcy koncessziót – amelyet „csak” 60 évre kaptak –, és erre a Khoshtariára való hivatkozás jó alapot adott (QDL File 1010/1917 195r). Ez azért nagyon fontos, mivel már ekkor megjelent a brit geopolitikai diskurzusban a szerződés meghosszabbításának igénye, és nem pedig később, az 1920-as években alakult ki. A szakirodalomban ez nem jelenik meg. Ez az információ amiatt is fontos, mert ezek szerint az 1933-as angol-perzsa konfliktusban megjelenő folyamatok a Khoshtaria koncesszió kiadásával kezdődtek. 1917-ben azonban nem mindenki támogatta a tárgyalások megkezdését. Marling arra figyelmeztetett, hogy a meglévő viták – az APOC a háborúra és az infrastruktúrájában esett károokra hivatkozva nem fizette az éves járadékot – rendezése előtt nem célszerű felhozni ezt a tervet (QDL File 1010/1917 381r). Az APOC ezzel nem értett egyet. Érveléseikben kifejtették, hogy egyrészt minél tovább húzzák a kérdést, annál kevésbé használható fel a Khoshtaria koncessziója ürügyként, továbbá az agresszívan terjeszkedő menedzsment jelentős profitnövekedéssel számolt a jövőben, ami

szerintük szintén rontott volna tárgyalási pozícióikon, hiszen ebben az esetben később többet kérhettek volna a perzsák (QDL File 1010/1917 179r-180r). A kutatás során a levéltári anyag azt támasztotta alá, hogy az 1920-as évek tárgyalásai és az 1933-as konfliktusban létrejövő brit tervezet főbb pontjai már ekkor kialakulnak. A koncesszió meghosszabbításáért cserébe az APOC már 1917-ben kidolgozott egy tervet, amelynek számos eleme jelen volt, mint például a mennyiségi alapú járadék, a vitás kérdések egy összegben való rendezése, az irániak kizárása a nem az államban megtermelt profitból (QDL File 1010/1917 162r-164r). A FO mindenben támogatta a vállalatot, helyzetük stabilizálását a Közel-Keletre vonatkozó terveik szempontjából prioritásként kezelték (QDL File 1010/1917 158r-159r).

Ezen problémák egy része megoldódott az Orosz Birodalom 1917-es összeomlásával, amelynek következtében Perzsia felbontotta minden koncessziójukat. Ezt később a szovjetek is aláírták 1921-ben ideológiai okokból, ugyanakkor a megkötött megállapodás kerete szerint nem adhatták át harmadik félnek a jogokat a beleegyezésük nélkül (Ferrier 1982: 570; Fischer 1923: 215).

Lehetőségek és kihívások II. - Küzdelem a koncesszióért

Az orosz forradalom, továbbá az első világháború utáni turbulens időszak számtalan lehetőséggel és kihívással járt a Brit Birodalom, valamint az APOC számára is. A cárság összeomlását és a polgárháború kitörését követően a britek egy rövid időre rivális nélkül találták magukat Perzsiában. Curzon ekkor régen áhított célját, az Irán feletti teljes kontrollt kívánta megvalósítani, ezzel létrehozva egy Indiáig tartó pufferzónát (Filmer 1937: 338). Emellett a háború után a britek meg kívánták erősíteni pozícióikat globálisan, elsősorban a pénzügyek, illetve az olajmezők tekintetében (Qasemi 2016: 3; Toprani 2017: 61). Ezzel párhuzamosan a perzsa államban a legfontosabb geopolitikai eszközzé Curzon kezében az Imperial Bank of Persia, továbbá az Angol-Perzsa Olajvállalat vált, mivel ezen intézmények segítségével tudta ellehetetleníteni, vagy éppen támogatni a központi kormányzatot annak érdekében, hogy elfogadtassa az 1919-ben propagált angol-perzsa megállapodást (Sabahi 1990: 25). Az olajvállalat szintén terjeszkedni kívánt, a közel-keleti kőolajmezők megszerzése vált elsődleges céllá, továbbá a rivális amerikai cégekkel szembeni fellépés (World Bank 1952: 8; Sadeqian 2011: 15). A FO támogatta az APOC-ot törekvéseiben, így folytatva a háború alatt elkezdett stratégiát, vagyis a vállalat megerősítését (Jones 1981: 202).

A társaság előtt Perzsiában is nyílt expanziós opció, mivel Khoshtaria el kívánta adni koncesszióját a bolsevik hatalomátvételt

következtében (Fischer 1923: 213). Az APOC számára ez lehetőséget, de óriási kihívást is jelentett, emiatt mindent megtett a koncesszió érvénytelenítéséért, majd pedig megszerzéséért (Kayal 2002: 57). A geopolitikai diskurzus szereplői, összhangban az olajvállalat félelmeivel és szándékával végül a koncesszió megvásárlásáról döntöttek 1920-ban, mindössze 200 ezer fontért, melyből 100 ezret fizettek ki (Fischer 1923: 213; Ghani 2001: 105). A vételnek az oka a riválisok belépésének megakadályozása volt, amely veszély két formában öltött testet, egyrészt az amerikai cégek, másrészt a térségbe immáron Szovjet-Oroszországgént visszatérni kívánó birodalom képében (Kayal 2002: 57; QDL File 1010/1917 122r). A megvett jogokkal együtt megalapították a North Persia Oil Limited nevű céget hárommillió fontos tőkével (Ferrier 1982: 571). A vétel azonban további kihívásokkal járt, mivel az érvényességéhez el kellett ismertetni az iráni vezetéssel. Ennek eléréséhez az APOC mögé felsorakozott a brit diplomácia és prioritásként kezelte azt (QDL File 1010/1917 120r; Ferrier 1982: 571). A vállalatot nemcsak az olaj, hanem a többi ásványi nyersanyaggal kapcsolatos jogok tekintetében is aktívan támogatták (QDL File 1010/1917 90r, 92r).

A perzsa kormányok azonban nem kívánták elismerni a szerződés hitelességét. Az APOC rendkívül népszerűtlen volt, mivel kiszolgálta a brit geopolitikai érdekeket, valamint az éves járadékot sem fizette. Az irániak ezek miatt a Kelet-indiai Társasághoz hasonlították, vagyis egy gyarmatosító cégnek látták, továbbá a déli törzseknek és Khazal sejknek nyújtott támogatása miatt – jogosan – tevékenységét, erejét veszélyesnek érzékelték az állam integritására (World Bank 1952: 6). Érveléseikben a koncesszió illegitim voltát azzal támasztották alá, hogy a Majles nem ratifikálta, már pedig csak úgy lehetett ilyen szerződéseket kötni, azonban ez 1916-ban nem történt meg (QDL File 1010/1917 88r). Az APOC-nak a külföldi riválisok betörése mellett az érvénytelen koncesszió állapota azért is problémás volt, mert tartottak attól, hogy precedensként szolgál és előbb-utóbb ilyen könnyedén majd a D'Arcy által megkötött megállapodást is felrúgják az irániak (Paine and Schoenberger 1975: 12). Ennek következtében az APOC a legitim státusz fenntartása mellett érvelt. Ekkor kerültek középpontba a koncesszió keletkezési körülményei, pontos jogi státusza. Ennek értelmében az olajtársaság szerint az első kiadott jogokkal kapcsolatban nem állhatnak fent a perzsák állításai, hiszen az még 1896-ban, az alkotmány (1906) kiadása előtt történt, a második, illetve az egyesítő koncessziót pedig szerintük a Majles felelős tagjai írták alá, tehát érvényes volt (QDL File 1010/1917 49r-50r).

Az irániak amellet, hogy nem akarták a briteknek adni a koncesszió jogát, csökkenteni akarták befolyásukat, emiatt párhuzamosan

arra használták fel, hogy amerikai befektetőket csábítsanak az országba, így bevonva őket az államuk ügyeibe, gazdaságuk fejlesztésébe (Committee of Imperial Defence 1928: 33; Foreign relations of the United States. 921/V.2. 634-635). Az USA a nemzetközi presztízse, illetve antikolonialista attitűdje miatt volt vonzó számukra (Kayal 2002: 58). Az amerikaiaknak is kapóra jött a perzsa invitálás, mivel az olaj iránti megugró kereslet miatt az Egyesült Államok attól tartott, hogy a hazai termelés nem lesz képes azt kielégíteni, ezért új lelőhelyeket keresett, amelyeket a britek szintén meg kívántak szerezni, így verseny alakult ki a két világhatalom között a Közel-Keleten (Toprani 2017: 63; Cadman 1920: 584). Diplomáciájuk ideálisnak tartotta az időt, továbbá a volt Khoshtaria koncessziót a perzsa olajpiacra való belépésre, az értékes nyersanyag fölötti befolyás kialakítására (US. Dept. of State 921/V.2. 633-634). Ez ütközött a britek és az APOC érdekeivel, akik az USA megélénkülő érdeklődése mögött a Standard Olajtársaságot vélték felfedezni (Sabahi 1990: 135; Kavoshi 2018: 144). Az Egyesült Államok egy széleskörű és komplex programmal igyekezett belépni Iránba, amelynek a pénzügyi tanácsadók – például Arthur Millspaugh – mellett a két fő eleme a Khoshtaria koncesszió átvétele, továbbá hitel biztosítása volt, vagyis a két leglényegesebb és legérzékenyebb területen csökkentették volna az angol befolyást, a pénzügyek és az olaj területén (QDL File 1010/1917 91r, 97r). Bár kooperatív attitűddel léptek fel, csak az ország déli részére koncentráltak, valamint nem akartak radikális váltást, a brit jelenlétet és hálózatok meglétét szükségesnek ítélték, de így is alapvetően sértették terveik az angol geopolitika két legfontosabb vállalati szereplőjének, az IBP-nek és az APOC-nak is az érdekeit (Sadeqian 1989: 16; Sabahi 1990: 142).

A perzsa kormány végül nagy reményekkel a Standardnak adta 50 évre szólóan a koncessziót, azzal a megkötéssel, hogy semelyik más külföldi cégnek nem lehet azt átadni (QDL File 1010/1917 42r-45r). Ezellen természetesen mind az oroszok, mind pedig Nagy-Britannia, élen az APOC-cal tiltakozott (QDL File 1010/1917 42r-43r). Előbbiek arra hivatkoztak, hogy a megkötött megállapodásuk értelmében az engedélyük nélkül a koncesszió nem transzferálható át, utóbbiak pedig hangsúlyozták, hogy az APOC törvényesen megvette a legitim koncessziót, vagyis minden jogot fenntartanak (QDL File 1010/1917 40r; Fischer 1923: 215). A brit teheráni miniszter, Loraine a koncesszió körül kialakult ügyet mérgezőnek találta, hiszen amíg ez a patthelyzet fennállt, addig más ügyben sem lehetett az iráni vezetéssel tárgyalni. Hasonlóképp látta a szerződés hatását hazája és az USA kapcsolatára nézve, ahol ezért osztozkodást javasolt (QDL File 1010/1917 21r-22r). Az amerikai olajüggekben járatos szakértő,

az 1922-től Perzsia pénzügyi főigazgatójaként tevékenykedő Millspaugh is hasonlóan vélekedett (Toprani 2017: 59, 67). A megegyezés háttérben részben az állt, hogy a brit külügy tartott a Standard erejétől, illetve a Perzsiában kialakult helyzetűtől, így ezt a két törekvést egyszerre, a Standard-APOC kiegyezéssel kívánta kezelni, a fenyegetéseket egy lépésben elhárítani (Kavoshi 2018: 147; Sabahi 1990: 134-135). Ráadásul az amerikaiakat a diskurzus számos fontos szereplője pozitívabban látta, és előnyben részesítette a szovjetekkel szemben (Hogan 1974: 197; Balfour 1922: 278-279). A Standard is reálisan állt a koncesszióhoz, mivel egyrészt az APOC-nak csővezetéképítési monopóliuma volt, másrészt a déli infrastruktúrájára mindenképpen szükség volt a kitermelendő szénhidrogén elszállításához, ezért a vele való megegyezés nélkül a vállalkozás kudarcra volt ítélve (Paine and Schoenberger 1975: 12). Ugyanakkor a Khoshtaria koncesszió kérdése nemcsak vitát generált, hanem a kooperáció lehetőségét is biztosított arra, hogy a számos egyéb konfliktussal (ír kérdés, a háborús jóvátételek) terhelt viszonyt az egyik legfontosabb területen, az olajvitáknál enyhítsék (Sabahi 1990: 136). Az iráni rendezés ráadásul mintául szolgált a mezopotámiai olajkérdésekhez is (Toprani 2017: 73-74; Ferrier 1982: 575).

A Standard-APOC kiegyezéshez vezető úton fontos szereplők voltak az angol társaság vezetői, Greenway és Cadman is. Utóbbi többször mint a vállalat technikai szakértője utazott az Egyesült Államokban, ugyanakkor ezen utakon valójában diplomáciai missziót is teljesített, sikerrel. Tető alá hozta végül a kért megállapodást, mely szerint az észak-iráni koncesszión 50-50%-ban osztozott a két vállalat, cserébe az amerikai Mezopotámiában is részesedést kaptak (Fischer 1923: 221-222). Ezen egyezség összhangba hozta volna a két angolszász hatalom olajérdekeit a Közel-Keleten. Ennek fényében is látható, hogy a Khoshtaria koncesszió messze túlmutatott önmaga amúgy sem csekély jelentőségén. A kiegyezést az iráni elit a brit jelenlét miatt azonban nem tudta elfogadni, így végül ebből az üzletből nem lett semmi (Foreign relations of the United States. 923/V.2. 713-714.) Külső tényezőként a szovjetek is ellene voltak, mivel annyira messze akarták tudni a bakui olajmezőktől az idegen érdekeket, amennyire csak lehetséges volt (Fischer 1923: 228-229).

Ezután egy másik olajtársaság, a szintén amerikai Sinclair próbálkozott a koncesszió megszerzésével, amely 1923-ban sikerrel is járt, de végül a kitörő hazai és iráni megvesztegetési botrány, a szovjetek, továbbá az APOC ellenállása megbuktatta ezt a kísérletet is (Ferrier 1982: 579; Millspaugh 1924: 290-293; Majd and Amiri (2009), 58-59). 1925-ben Khoshtaria megpróbálta visszaszerezni a

koncesszióját, de ez a próbálkozás is kudarccal végződött, és az északi olaj ügye csak 1946-ban került rendezésre (Navabi 1998: 46; Ghani 2001: 106).

Konklúzió

Kutatásom be kívánta mutatni a szakirodalomban eddig kevésbé feltárt Khoshtaria koncesszió és az Angol-Perzsa Olajvállalat kapcsolatát, utóbbi szerepét a róla kialakult brit geopolitikai diskurzusban. Ez alapján a tanulmány megállapította, hogy a koncesszió megkötését követően a vállalat számára egyrészt ez orosz kihívást, másrészt saját szerződésének meghosszabbítása érdekében ürügyet is jelentett. Ennek megfelelően a diplomácia szereplőivel szorosan együttműködve igyekezett célját elérni, azonban Oroszország bukása és az Egyesült Államok megjelenése új kihívások elé állította, a korábbi tervek pedig egy időre lekerültek a napirendről. A második szakaszban a vállalat terjeszkedni kívánt a brit geopolitikai érdekekkel összhangban. Ennek érdekében, továbbá a riválisok kizárása miatt megszerezte a koncessziót, ugyanakkor kooperációra kényszerült a Standard Olajvállalattal. Ez azonban a britek számára lehetőséget kínált az USA-val való kapcsolatok javítására. Tehát az APOC fontos közvetítő is volt a két nagyhatalom között a „közös ügyüknek”, a koncessziónak köszönhetően. Az olajvállalat mellett, hogy tevékenysége az egyik legfontosabb brit geopolitikai érdek volt, aktív szereplője is volt a Khoshtaria koncesszióról szóló diskurzus formálódásának.

Bibliográfia

Amirahmadi, Hooshang. *The Political Economy of Iran Under the Qajars: Society, Politics, Economics and Foreign Relations 1796-1926*. I. B. Tauris, 2012.

Army Headquarters India. *Military Report on Persia*. British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/MIL/17/15/5, in Qatar Digital Library, 1912. <https://tinyurl.com/kkz8dm3r>

Axworthy, Michael. *A History of Iran: Empire of the Mind*. New York, 2008.

Balfour, James Moncreiff. *Recent happenings in Persia*. London: William Blackwood and Sons, 1922.

Cadman, John. "The Development of the Petroleum Industry in Persia." *Journal of the Royal Society of Arts* 75, no. 3878 (1927): 430–35. <http://www.jstor.org/stable/41357463>

Cadman, John. "The Oil Resource of the British Empire". *Journal of the Royal Society of Arts* 68, no. 3532 (1920): 584–600. <http://www.jstor.org/stable/41355231>

Committee of Imperial Defence. *Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia affecting the British Position in the Persian Gulf, 1907-1928*. British Library: India Office

Vác István Dávid: *A Khoshtaria koncesszió és az Angol-Perzsa
Olajvállalat*

- Records and Private Papers, IOR/R/15/1/730. 1928.
<https://tinyurl.hu/5k85/>
- Ferrier, Ronald W. *The history of the British Petroleum Company. Vol I.* Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1982.
- Filmer, Henry. *The Pageant Of Persia.* London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd, 1937.
- Fischer, Louis. *Oil Imperialism.* New York: International Publishers, 1923.
- Foreign relations of the United States. 921/V.2. United States. Department of State., University of Wisconsin--Madison. Libraries. (1861). [Departmental ed.] Washington: U.S. Govt. Print. Off.
<https://tinyurl.hu/f25M/>
- Ghani, Cyrus. *Iran and the Rise of the Reza Shah From Qajar Collapse to Pahlavi Power.* I. B. Tauris, 2001.
- Hogan, Michael J. "Informal Entente: Public Policy and Private Management in Anglo-American Petroleum Affairs, 1918–1924." *Business History Review* 48, no. 2 (1974): 187–205.
<https://doi.org/10.2307/3112841>
- Issawi, Charles. *The Economic History of Iran, 1800-1914.* Chicago: University of Chicago Press, 1971.
- Jones, Geoffrey. *The State and the Emergence of the British Oil Industry.* Palgrave Macmillan, 1981.
- Kavoshi, Hossein. „Motale-e Ravand Nofuz-e Amrika be Sahne-ye Siyasi-ye Iran az 1262 ta 1320” *Matalat-e Tarikhi* 16, no. 62 (2018): 122-159.
<https://tinyurl.hu/pap7/>
- Kayal, Alawi D. *The Control of Oil: East-West rivalry in the Persian Gulf.* London: Kegan Paul, 2002.
- Lowe, C. J. and Dockrill, M.L. *The Mirage of Power. Vol III: the documents.* London: Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Majd, Mohammad G. and Amiri, Mustafa. „Milspu va Mostesharan-e Maliye Amrikayi dar Iran 1922-1927” *Motaleat-e Tarikhi* 6, no. 27 (2009): 31-79. <https://tinyurl.hu/kbee/>
- Millspaugh, Arthur C. *The American Task in Persia.* London: T. Werner Laurie, 1924.
- Millspaugh, Arthur C. „The Persian-British Oil Dispute.” *Foreign Affairs* 11, no. 3 (1933): 521-525.
<https://doi.org/10.2307/20030533>
- Navabi, Hesamedin. *Iranian Politics and the Origins of the Anglo-Iranian oil dispute of 1950-1951.* Durham: Durham theses, Durham University, 1998.
- Nia, Mohammad Hassan. „Monasebat-e Iran asr-e Qajarie ba Sherkat-e Naft-e Iran va Englis ba Takid bar Asnad.” *Payam Baharastan* 5, no. 20 (2013): 159-199.
<https://tinyurl.com/5d9bbj2p>
- Paine, Chris and Schoenberger, Erica (1975), „Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954.” *MERIP Reports* 37, (1975): 3-28.
<https://tinyurl.hu/U2Jn/>

Vác István Dávid: *A Khoshtaria koncesszió és az Angol-Perzsa Olajvállalat*

- Powell, E. Alexander. *By Camel and Car to the Peacock Throne*. New York; London: D. Appleton-Century, 1923.
- Qasemi, Behzad. „Karbast-e Siyasat-e Kelasik-e Englisihá dar Faraz o Forud-e Reza Sah Pahlavi” *Tarikh-e Nusazi*, no. 13 (2016). (<https://tinyurl.hu/Rhl4/> – 2020.10.10.)
- QDL. File 1010/1917 ‘PERSIA: CONCESSIONS – Khostaria concession; Leach concession; Toumaniantz concession’, British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/10/668. <https://tinyurl.com/2p96wk42>
- QDL. File 3839/1916 Pt 1 'Persia: - Incidence of expenditure in - question of revising the agreement of 1900', British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/10/626. <https://tinyurl.hu/BPka/>
- Rezun, Miron. „The Great Game Revisited.” *International Journal* 41, no. 2 (1986): 324–341. <https://doi.org/10.2307/40202372>
- Sabahi, Houshang. *British Policy in Persia, 1918-1925*. Frank Cass, 1990.
- Sadeqian, Nad-e Ali. „Taamoli-ye Tarkihí va Hoquqí bar Qarardadha-ye Naft-e Iran dar Asr-e Qajar.” *Ganjineh-ye Asnad*, no. 79 (2011): 4-21. <https://tinyurl.com/3kpf84un>
- The Glasgow Herald. „Situation in Persia.” 125, no. 41 (1907.02.16.) <https://tinyurl.com/yc6x5dt7>
- Toprani Anand. „An Anglo-American “Petroleum Entente”?: The First Attempt to Reach an Anglo-American Oil Agreement, 1921”. *The Historian* 79, no. 1 (2017): 56-79. <https://doi.org/10.1111/hisn.12421>
- Toynbee, Arnod; Ross, Denison and Cox, Percy. „The Modernisation of the Middle East.” *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 8, no. 4 (1929): 344–366. <https://doi.org/10.2307/3014804>
- Wolff, Henry Drummond, Sir. *Rambling Recollections. II*. London: MacMillan and Co. Limited, 1908.
- World Bank. *Nationalization of the Iranian Oil Industry*. WBG Archives, 1952.
- Yekta, Hassan. „Razha, emtiazha! Emtiaz-e Naft-e Shomal-e Iran va Raqabat-e se Qodrat Rusie, Englestan va Amrika”. *Zamaneh*, no. 9 (2003). <https://tinyurl.com/4446cwc3>